

HARRY CHRISTENSEN: *Len og magt i Danmark 1439-1481*. De danske slotslens besiddelsesforhold analyseret til belysning af magtrelationerne mellem kongemagt og adel. Med særlig fokus på opgøret i slutningen af 1460'erne. Jysk Selskab for Historie nr. 42. Universitetsforlaget i Aarhus, 1983. 391 s. 241 kr.

I løbet af få år er der nu udkommet fire vægtige arbejder om dansk og skandinavisk politik under kongerne Christoffer af Bayern og Christian af Oldenburg. Jens E. Olesens to bøger (1980 og 1983) om kongernes og det danske rigsråds nordiske politik dækker bredt. Poul Enemark koncentrerer sig om »Kriseår 1448-1451« (1981), men redegør ligesom Jens E. Olesen for rigsråder og lensmænd også i Christoffers kongetid. Det snævrere sigte har Harry Christensen, idet han begrænser sig til dansk historie og kronologisk så afgjort koncentrerer sig om perioden 1465-69, dvs. omkring det bekendte brud mellem kong Christian og Thottslægtens Axelsønner, og for så vidt som hans emne er besættelsen af de danske slotslen.

Den næsten samtidige publikation af de tre århusianske historikers arbejder er noget af en tilfældighed og ikke udtryk for et nærmere samarbejde. Harry Christensens bog er nok publiceret i 1983, men er en næsten uændret udgave af hans specialeafhandling i historie fra 1967. En ekskurs i denne om Rosenkrantz og Gyldenstjerner er dog i omarbejdet form trykt i festskriftet til Poul Enemark 1983. Specialeafhandlingen er benyttet af Troels Dahlerup allerede i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen* (Rapporter til det Nordiske Historikermøde 1971), hvorfor det unægtelig må hilses velkommen, at den omsider er blevet publiceret. Det må ganske vist konstateres, at det efter fremkomsten af de andre førnævnte værker er begrænset, hvad nyt *Len og Magt* kan give os for tiden før 1451, men det mere end opvejes af det helt centrale bidrag til Danmarks indrepolitiske historie under Christian I, som bogen udgør.

Rygraden i afhandlingen er undersøgelsen af, hvem der sad som lensmænd på de 40 kongelige slotte, 11 i Jylland, 20 på Øerne og 8 i Skånelandene samt Visborg på Gotland. Det lave slotstal i Jylland hang sammen med, at mange herreder (to ud af fem) her var forlenet særskilt, det lave østdanske tal bl.a. med Lundekirkens besiddelse af Bornholm og tre skånske herreder. Men i øvrigt må slottenes tætte beliggenhed på Øerne ses som et vidnesbyrd om, at den danske rigsmagt var koncentreret her. Det må beklages, at Åstrup i Vendsyssel og Berridsholm i Skåne, begrundet med de få kildeefterretninger, er udeladt, ligesom jeg mener, at en medtagelse af Skodborg (med Malt hd.) og Nygård (med Ods hd.) i hvert fald burde have været diskuteret.

I et bilag på 73 sider er alle oplysninger om de 40 slottes lensmænd anført år for år helt frem til o. 1500, med alle relevante kildehenvisninger samt tilhørende korte, systematiserede kildeuddrag. Disse udgør en særlig fortjeneste ved bilaget og gør det virkelig brugbart. Forholdet er jo nemlig det, at oplysningerne om lenene må stykkes sammen fra tilfældige kilder. Vi ser f.eks. i et diplom, at en mand betegnes som lensmand på det eller det slot, eller at han optræder i en funktion, som indikerer, at han kunne være lensmand. I sidstnævnte tilfælde angiver forfatteren med ét eller to spørgsmålstejn sin vurdering af usikkerheden, og føler læseren sig ikke tilfredsstillet af det korte kildeuddrag, kan han selv efterforske sagen. Jeg benytter lejligheden til at pege på, at Johan Oxes optræden på Lolland i Ravensborg len 1451-54 nok snarest skyldes hans private godsbesiddelse, ligesom jeg vurderer, at Johan Frille var lensmand på Ålholm helt til 1457 (hvor han fik Nykøbing). Når Mogens Ebbesen allerede i 1454 træffes på Lolland, forklares det atter bedst ved privat godsbesiddelse, først i 1457 fik han Ålholm.

Sigtet med bogen er angiveligt at belyse magtrelationerne mellem kongemagt og adel, hvorfor det har været nødvendigt også at undersøge, hvem der var rigsråder. I bilag 2 er alle vitterlige og formodede rådsmøder, rådsdelegationer m.v. anført med angivelse af de deltagende råder. Udeladt er vist blot nogle kongebreve til et par af de bedst bevidnede råder. Selv om møder af hele eller blot halvparten af rigsrådet langtfra holdtes hvert år, er bestemmelsen af rådernes funktionsperioder langt sikrere end af lensmændenes, bl.a. fordi de normalt sad i rådet, indtil de af naturlige årsager ikke kunne mere.

Den politiske analyse af den ældre periode er kortfattet. Der argumenteres i tilslutning til Erik Arup for, at Erik af Pommerns lensstyrelse var slap og ukontrolleret. Forfatteren hæfter sig ved lensmændenes lange funktionstid, et argument, som dog er af begrænset værdi uden en nærmere analyse. Afsættelsen af Erik i 1439 betød, at de oprørske råder og deres slægtninge kom til at dominere slotslenene noget nær totalt, og tronskiftet i 1448, hvor endnu en tysker valgtes til dansk konge, betød en cementering af de ledende højadelsslægters position. Som Jens E. Olesen kan Harry Christensen fastslå, at fem slægter, Gyldenstjerne, Rosenkrantz, Thott (dvs. Axelsønnerne), Rønnow og Frille, var dominerende. Harry Christensen mener, givetvis med rette, at kong Christian slet ikke så med uvilje på disse store adelsmænd, som administrerede land og rige for ham og hjalp ham frem til hans store udenrigspolitiske successer. I øvrigt udgjorde de ikke nogen samlet blok (som nærmere udviklet i afhandlingen om Rosenkrantz og Gyldenstjerne), Rosenkrantzerne stod kongen nærmest, og i 1456 afløste Erik Ottesen Rosenkrantz Niels

Eriksen Gyldenstjerne som hofmester. Efterhånden kom nogle kongetjenerne frem som lensmænd og råder, ligesom bisperne udnævntes af kongen. Men finansielt blev Christian mere afhængig af højadelige kreditorer. Det er særdeles interessant, at forfatteren kan argumentere for, at de mange pantelen, som kendes under Christian I, også først etableredes under denne.

Årene 1464-69 blev én lang politisk og finansiell krise. Rigsrådet bevilgede i sommeren 1466 kongen en skat af alle lensmænd, og det var givetvis ikke nogen tilfældighed, at Niels Eriksen blev kammermester. Forfatteren kan argumentere for, at forordningen for Nørrejylland af 1/9 1466 må betragtes som en kongelig indrømmelse til de højere stænder. Men i begyndelsen af november kom de danske forhandlere hjem fra Sverige uden at have sikret Christian besiddelsen af den svenske trone, og hermed er vi fremme ved det bekendte brud mellem kongen og Axelsønerne: kongen opfattede eller valgte at opfatte deres selvrådige optræden i Sverige som forrædderi og inddrog deres danske slotte. Det er et scoop, at forfatteren i Rigsarkivet har opsporet en afskrift af Iver Axelsens opsigelsesbrev af 22/5 1467, hvori denne netop begrundede med henvisning til kongens inddragelse af slotte og len fra hans brødre, broderbørn, venner og slægtninge.

Harry Christensens ærinde er imidlertid ikke striden mellem Thotterne og kongen, men det generelle indenrigspolitiske opgør, som kom ud heraf. På stribe indsattes lavadelige, ja ikke-adelige som lensmænd, og på tinge vandt bønderne klagesager over højadelige lensmænd. På møder i december 1468 sikrede kongen sig indtægter af pantelenene, men kammermesteren Niels Eriksen var ikke til stede, formentlig var han slet ikke længere kammermester. Først i 1469 forsonedes konge og stormænd igen, og Niels Eriksen fungerede atter som kammermester. Efter sit nederlag til svenskerne på Brunkebjerg 1471 udsonede kongen sig også med Axelsønerne. Men de gamle tider vendte ikke tilbage, blot 15-16 af slottene var i 1470'erne besat med adelige rigsråder imod førhen 28-30. Harry Christensen kan slutte: Sverige vandt kongen som bekendt ikke ved sine anstrengelser, men over Danmark og de danske len blev han ubestridt herre.

Uanset de let overskuelige bilag, de mange gode tabeller og kort, og et præcist resumé er bogen ikke særlig nemt læst. Fremstillingen er præget af en vis vilkårlighed, som gør, at det kan være vanskeligt at finde rundt. Eksempelvis er det ikke umiddelbart forståeligt, hvorfor oplysninger om slotslenenes størrelse skal findes i et afsnit om »De fem familiers dominans på mindre len« (s. 59f)! Og i førstekapitlets indledning om »Europæisk feudalisme og dansk lensvæsen« slår et præg af traditionel

specialeafhandling 1967 unægtelig igennem. Samtidig bør læseren være klar over, at forfatteren reelt ikke har taget hensyn til litteratur efter 1967, hvilket ikke skal beklages, men dog konstateres. Disse småindvendinger kan imidlertid på ingen måde skygge for anmelderens glæde ved at se afhandlingen publiceret. Dens præcise data er vigtige for den videre forskning; skildringen af de politiske omvæltninger 1466-69 føjer et meget spændende kapitel til dansk senmiddelalderhistorie; påvisningen af sluteffekten af den politiske krise, kongens herredømme over de danske len, er et centralt forskningsresultat. Med *Len og Magt* har vi endelig fået et nyt bidrag til Danmarks indrepolitiske historie under Christian I, det første af betydning siden Erik Arup i 1932 gav sin skildring af Christians kancelliregering og kongemagtens styrkelse, en skildring, som han endda allerede i 1904 havde trukket linierne op til i sin anmeldelse af William Christensens Dansk Statsforvaltning. Set i et videre perspektiv kan det siges, at bogen leverer et væsentligt materiale til problematikken kongemagt/aristokrati, til spørgsmålet om den senmiddelalderlige kongemagts betingelser og karakter.

Erik Ulsig

EBBE GERT RASMUSSEN: Dette gavebrev. Det politiske spil omkring den bornholmske opstand og Peder Olsens indsats i løsrivelsesværket 1658-59. Rønne, 1982. 330 s.

Dette gavebrev rummer to adskilte undersøgelser, som tilsammen kaster nyt lys over bornholmernes berømte frihedskamp og de politiske kræfter bag den.¹ De tilhørende hypoteser formuleres s. 20 således: a) den bornholmske opstand var produkt af en kongelig politik, som blev formuleret i København, og b) tilbagegivelsen af øen på arverigevilkår var resultat af målbevidste bestræbelser i hofkredse på at fremkalde en omvæltning i gældende statsret, dvs. forvandle valgrigeforfatningen til kongelig enevælde.

Værket rummer udelukkende en prøvelse af disse to påstande. Den første afprøves s. 95-267, mens den anden underkastes prøvelse s. 25-94 (sic!). I konklusionen (s. 268-82) fastslås, at undersøgelserne bekræfter

¹ Det følgende gengiver i stærkt forkortet form 1. officielle opponents indlæg ved det mundtlige forsvar den 24. maj 1985 på Københavns Universitet. Til forsvar for den filosofiske doktorgrad havde lektor Ebbe Gert Rasmussen indleveret to afhandlinger, nemlig hovedværket *Dette gavebrev* og et tillæg til dette, *Bornholm og arveriget. En oversigt*. Rønne 1985 (83 s.).